

Марија МИХАЛИЧЕК*

ГРАД ПЕРАСТ

(Примјер економског и културног успона града, декаденције
кроз вријеме и неопходност његове валоризације)

Прошлост Пераста је освијетљена напорима многих истраживача, који су се бавили темама из његове политичке, поморске и културне историје. Разноврсна фактографија дала је многа објашњења и разлоге стварање јединствене, комплексне културне тековине, *град Пераст*.¹

Оно што данас баштинимо под тим именом, иако окрњено временом и небригом, плијени непролазном љепотом и изазива несмањену упитаност истраживача, знатижељу његових посјетилаца и актуализира проблем његове споменичке валоризације.

Историјски, цивилизацијски и културни токови који се рефлектују кроз осмишљени урбанизам, профану и сакралну архитектуру и свеукупно умјетничко наслеђе, разлог су што се Перасту данас указује посебан респект, помињањем одреднице *град* уз његово име. Пераст се назива *градом*, иако је давно изгубио и најелементарније карактеристике које неко насеље чине *градом*. Према условима живота његових, данас малобројних, становника, може се рећи да застаје за другим приморским мјестима Боке.

Ипак, Перасту то право и званично припада више од четири стољећа.

* Музеј, Пераст

¹ Библиографија о граду Перасту је изузетно богата, расута по многим публикацијама и научним радовима у стручним часописима. Најобухватније је међутим прошлост града Пераста приказана у дјелу Павла Буторца, *Културна историја Пераста*, Библиотека „Госпа од Шкрпјела” – Пераст 1999.

*

Од првих помена Пераста из XIII в., као насеља занатлија у коме живе *лађари*, *каменари*, *кречари*, *цилари* и *бачвари*² и постојања бродоградилшта у XIV в.,³ протекао је период постепеног поморског снажења до потпуног осамостаљења од Котора.

Под влашћу Венеције, од 1420, Пераст добија стратегијски значај турским освајањем сјеверозападног дијела Боке, а Пераштани постају *чувари коџорској залива*. Зато Андрија Валиер, которски ректор и провидур, у свом извјештају из 1536. свједочи да је *Пераст мјесто од велике важности за Коџор, јер је смјештен њрема Херцеи Новом, ња се херцеиновски Турци много боје Пераштиана јер су храбри људи*.

У другој половини XVI стољења, Пераст преузима трговачки примат који је до тада припадао Котору и стиче *сџаџус оџиџине*, 1579 (много раније од Прчања и Доброте, који ће то постати тек у XVIII в.).

Исте године, веронски бискуп Аугустин Валиер, приликом посјете Боки Которској, описује Пераштане као *џорџадне* и *џоморсџиву вичне*. Сталне опасности које је доносило турско окружење и гусарски напади на бродове и на град претварају их у надалеко чувене јунаке, а неријетки спорови са млетачким господаром и са сусједним градовима у вјеште дипломате. Поморско и економско снажење умногоме је потпомогнуто повластицама у бављењу трговином, којима је Венеција обдаривала Пераст од 1540. за војне заслуге. Те привилегије су уживали и други становници пограничних мјеста према турској територији.⁴

Пераст је имао у XVII и XVIII вијеку такав успон какав није доживио ниједан други град на источној обали Јадрана за тако кратко вријеме. Пераштани плове, тргују, баве се пиратеријом, стеченим богатством подижу град, који постаје један од најзначајнијих цен-

² Константин Јиричек, *Иџорија Срба II*, Београд, 1952.

³ Први пут се бродоградња у Перасту помиње 1336. у которским нотарским списима.

⁴ О повластицама Пераста: Глигор Станојевић, *Пераштианске исџраве*, Споменик САНУ СХХVII, Београд 1986; др Милош Милошевић, *Самоуџравни сџаџус Пераста за вријеме Млеџачке реџублике*, Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ, бр. 13, Подгорица 2000.

тара поморства и поморске трговине. Замах поморства и поморске трговине Пераст доживљава послије ослобађања сусједног Рисна, 1684, Херцег Новог, 1687, и престанка опасности од Турака.⁵

Пераст је за вријеме владавине Венеције успио да развије јединствени политички систем самоуправе, што га издваја и истиче испред других мјеста у Боки Которској и цијелој источној обали Јадрана.⁶

*

Потврде о именовану Пераста *ирагом* (лат. *oppidum* и *civitas*, итал. *citta*) налазе се у бројним црквеним и државним архивским документима из времена владавине Венеције, од 1420. до 1797.

Међутим, од посебног је значаја вијест да га *ирагом* назива један которски угледник, с обзиром на нетрпељивост између Котора и Пераста. Ово признање бискупа Јеронима Буће (Buchia), представника врховне црквене власти, из 1583, биће озваничено двије године касније, млетачком државном исправом из 1585.

Развој поморства, повећање броја путовања Пераштана у XVII и XVIII вијеку може се пратити преко поморске документације – дозвола за слободну пловидбу перашких бродова и његових капетана, патруна и посаде. У тим поморским исправама издатим у раним лукама Медитерана, Пераст се сматра градом.

Важност града Пераста као поморског центра изражена је посебно оснивањем Здравственог уреда, 1734. Сада се у њему спроводе здравствене мјере против епидемија и издају дозволе за пловидбу, што овај град ставља у аутономан и привилегован положај у вези са строгим санитарским прописима. На здравственим дозволама издатим у Перасту су симболи *ирада*: *ојшијински ирб* и *иредсиаве њејових зашијинника*, *Бојородице* и *Св. Николе*.⁷

⁵ Проф. Милош Милошевић, *Неки аспекти поморске привреде Боке Которске у доба Млетачке владавине (1420–1797)*, Поморски зборник, II, Загреб 1962.

⁶ Преглед поморског и политичког развоја Пераста дао је Павао Буторац, *Развијак и усјрој Перашке ојшине*, Библиотека „Госпа од Шкрпјела” – 11, Пераст 1998.

⁷ *Збирка здравствених дозвола увезана у Raccolta di fedeli di sanita rilasciate dal Collegato di Perasto, 1762–1817*, ПА1 / XXVI, чува се у Музеју града Пераста.

У Церемонијалу Перашке општине (Статуту), Пераст је назван *Magnifica Communita di Perasto*. Церемонијал је облик статута о правилима при избору представника свјетовне и црквене власти. Све се ове личности бирају из племићког staleжа, јер „само људи племићког ранга могу дати сјај власти и допринијети вјечном очувању општине.” Ово се очитује и у симболу *ѓрада, њеѓовом ѓрбу, на коме су двије ѓлемићке руке које држе криж*.

Свакако је за ову прилику од изузетне важности нагласити културолошку димензију тог документа јер је Церемонијал аутентично свједочанство о духу и обичајима града Пераста за вријеме Венеције. Читав низ интересантних појединости налази се у одредбама Церемонијала, приликом доласка у Пераст истакнутих личности, затим одржавања свечаних религиозних процесија и посебно прописаним погребним обредима за црквене и свјетовне личности.⁸

За вријеме владавине Серенисима (Преведре Млетачке републике), уз име Пераста, постојале су често атрибуције у смислу *сјајноѓ, вјерноѓ ѓрада*, што је забиљежио и Coronelli, чувени географ и званични картограф Венеције на ведути града *Perasto citta fedelissima e valorosa*.⁹

А у односу Пераштана према свом граду изражена је једна од традиционалних појава на простору Медитерана, да *медитерански домороци више ѓприпадају ѓраду неѓоли држави и нацији: сами ѓрадови су за њих били и држава и нација и још неиѓио ѓо врху*.¹⁰ За Пераштанина је град *La citta di Perasto sua Patria*.

*

Пераст добија урбанистичке и архитектонске карактеристике града доминантног барокног стила у XVII и XVIII стољећу. Урбанистичку матрицу овог медитеранског градића чини: трг – „пјаца” у средишту: са јавним грађевинама, црквом св. Николе и звоником; низ малих „пјацета”; Стара улица која се пружа уздуж града од дијела названог Лука до Пенчића; Веља улица „Страда гран-

⁸ Др Милош Милошевић, *Самоуѓравни сѓиѓиус Перасѓиа...*

⁹ V. M. Coronelli: *Citta, fortezze ed altri luoghi principali dell Albania, Epiro e Livadia*, Венеција, садржи уз добро познати приказ Пераста и текст о граду Перасту и приказ Пераштанина као чувара млетачке заставе.

¹⁰ Предраг Матвејевић, *Медитерански бревијар*, Загреб 1987.

да” и мрежа уличица – скалинада које воде према горњем узвишеном дијелу.

Градску архитектуру Пераста чине грађевине јавне намјене: јединствени фортификациони систем: тврђава и куле распоређене по граду, бродоградилишта, кућа вијећа (општине), Здравствени уред, школа, сакралне грађевине: цркве, звоници и самостан; стамбена архитектура: палате и камене куће.

Профана архитектура Пераста је примјерена амбијенту и потребама, одражава повезаност човјека и простора. Барокне палате које Пераштани граде у XVII и XVIII вијеку немају нападну барокну декоративност, већ једноставну и хармоничну, често у симбиози са ренесансним облицима. Грађене тако да задовоље потребу удобности становања, практичности, јер је њен приземни дио био у функцији спремишта, али често је имала одбрамбену функцију, због опасности су приземља била са мањим отворима, а пушкарнице су се налазиле чак у салонима. Палате су грађене домаћим каменом, са украсима у квалитетном корчуланском камену, довоженим са острва Врника. Пераст памти само име једног архитекте па је могуће да су палате плод замисли самих власника – познатих перашких племића, капетана и ратника.

Богатство стечено тешким поморским животом преточило се у цркве, звонике, олтаре од најфинијег мрамора, олтарске пале млетачких мајстора, сребрне црквене предмете, скупочјено мисно рухо. Као највећи израз захвалности и завјета настаје црква посвећена Госпи – Богородици на вјештачком острву, којој је Пераштанин, сликар Трипо Кокоља, подарио најзначајнију и најљепшу барокну сликану цјелину на источној обали Јадрана.

За разлику од раскоши и сјаја у обликовању и опреми сакралних објеката, Пераштани су показали много скромности и уздржаности на грађевинама јавне намјене.

На истом вјештачком шкољу постоји скромна кућа, чији ентеријер чини само низ камених „пицула”. Ово здање је имало изузетан значај у животу града и околине, гдје су се окупљали Пераштани и њихови сусједи на „умир”.

Крајњу рационалност показује кућа (данас рушевина), коју су подигли редовници уз помоћ Перашке општине за школу почетком XVIII стољећа. Према наводима дон Грације Брајковића, могла је да прими осамдесеторо дјеце, била је намијењена само му-

шкој дјечи, „јер су се дјевојчице из Пераста, све до 1875, у приватним школама училе молити Бога и женске ручне радње, а ријетко читати и писати”.

Пераштани су били обучавани поморској вјештини од дјечачког доба, на једрењацима, и израстали у надалеко познате поморце, чија је способност била цијењена и призната далеко од њиховог завичаја (поморски педагог Марко Мартиновић и адмирал руске флоте Матија Змајевић). Биографије перашких помораца препуне су јуначких подвига у поморским окршајима. Они су „више умакали мачеве у крв, неголи пера у мастило”, како пише Јулије Баловић (1672–1727) у познатој хроници града Пераста. Међутим, сачувани рукописи и штампана дјела пружају доказе о изузетно богатим литерарним активностима у Перасту, па и о томе да је писање било саставни дио живота и културна потреба многих поморца из Пераста, а не само привилегија високообразованих.

Културном озрачју Пераста, у XVII вијеку, доприноси највише дјеловање барског надбискупа, писца, ерудите и мецене Андрије Змајевића (1628–1694). По његовој идеји настаје сликани циклус посвећен Богородици на Госпи од Шкрпјела, животно дјело барокног сликара Трипа Кокоље (1661–1713).

У XVIII стољећу, град Пераст даје неколико личности високог академског образовања: доктора теологије, Андрију Баловића (1721–1784), доктора правних наука, Трипуна Сmekју (1755–1814), доктора црквеног права, Ивана Антуна Ненадића (1709–1784), писца „Наука крстјанског” на народном славјенском језику да би га разумјели и они мање образовани.

О религиозности и значају религије у животима Пераштана потврде налазимо у постојању бројне теолошке литературе коју су посједовале у својим кућним библиотекама перашке породице, које су професионално биле везане за поморство и друге дјелатности. Најбољи примјер за то је сачувана библиотека Висковића, чији се добар дио састоји од разних издања Библије, катехизама, књига о животима светаца, теолошких приручника на латинском и италијанском језику, штампаних у Венецији у XVI, XVII и XVIII стољећу.

У духовном и вјерском животу града Пераста присутан један облик барокног театра у форми црквене драме, приказања и ораторијуми који су били приказивани у цркви св. Николе или испред цркве.

Профану форму сценског израза имале су представе карневалског медитеранског типа које су се дешавале на отвореном простору перашког трга. О садржају тих спектакала, најбоље говори рукопис познатог кап. Марка Мартиновића, који је сам осмислио сценариј за карневалску свечаност о покладама, 1715, са личностима из популарних *comedia dell'arte* али и дјеловима кола и пјевања „по нашем обичају”.

Дуга доминација Венеције је донијела утицаје у свим облицима живота Пераста и Боке Которске, али се посебно у граду Перасту његује властити идентитет: језик, обичаји, ношња.

Немали број перашких писаца и пјесника оставили су разне форме књижевног стваралаштва на народном језику. Народно, усмено епско и лирско стваралаштво, посебно велики број бугарштица Пераштани су биљежили и сачували од заборава у збиркама пјесама.

О начину одијевања и костимима, изгледу и скупоцјеним материјалима које су носиле Пераштанке постоје многе архивске вијести из пописа прђија дјевојака и опорука. Многобројни портрети помораца из Пераста из XVII и XVIII в. имају документарну вриједност о приказаним личностима, али су истовремено аутентична свједочанства о одијевању (костиму, перикама, накиту, оружју). Готово подједнако су на портретима заступљени костими обликовани по моди барокног времена Венеције и Француске и традиционална народна ношња помораца.

Све наведено су само фрагментарна свједочанства и илустрације цивилизацијских и културних појава, које потврђују да је град Пераст припадао елитном кругу медитеранске и европске културе XVII и XVIII стољећа.

Овај период у животу града Пераста назван је оправдано „златним добом”. Успон трговине, подузетни дух Пераштана и њихова јуначка дјела у тешким историјским приликама одредиле су токове поморског просперитета. А њихова потреба да свој дом и свој град уобличи по мјери, са развијеним укусом и естетским критеријима, уткани су у културну и умјетничку баштину Пераста.

И поред отворености и прихватања културних утицаја из средина са којима је град имао политичке, поморске и трговачке контакте, није се одрекао истицања властитог идентитета.

*

Оно што слиједи у битисању града Пераста је обиљежено силазном линијом. Пропаст „Serenissime – Преведре републике Венеције”, 1797, Пераштани су обиљежили симболичним чином, којим су, по сачуваној предаји, похранили испод олтара цркве св. Николе. Тај догађај, као уосталом и допринос Пераштана слави Венеције, до данас је присутан у меморији наших прекоморских сусједа.

Неумитност промјена у Перасту доноси историјски немирно XIX стољеће са смјенама неколико доминација у Боки Которској, а најдуже Аустро-Угарске.

Пераштани на основу давно стечених привилегија задржавају посједе у Столиву и Липцима и на херцегновској обали, који доносе значајне приходе граду током XIX стољећа и донекле ублажавају незавидну економску ситуацију Пераста пропадањем бродарства на једра. Пераштани, из неколико старих аристократских породица, постају истакнути поморци и учесници поморских битака у француској и аустријској служби, а значајна је и њихова дипломатска активност. Ипак, већина познатих перашких породица, које су биле носиоци поморског и културног живота града у „златно доба”, напуштају Пераст или изумиру, а ранијим завјетима или опорукама дио богатства остављају цркви или општини Перашкој.

Али Пераст у XIX стољећу обиљежава декаденција и опште пропадање. Почетком XX стољећа, проласком пута уз обалу, умногоне се нарушио склад и прекинула веза са приобаљем.

У доба аустроугарске владавине, Пераст живи провинцијским животом. Ипак, и у њему је присутно дјеловање културно-умјетничких друштава која су, као и остала у другим мјестима Боке, носиоци културног живота, просвјетитељства, његовања традиције и националног идентитета. У Перасту их је било неколико, али најважнија су: Славјенска читаоница, основана 1863, која је имала просвјетитељску улогу и истицање „славјенства” и Тамбурашко друштво „Змајевић”, основано 1900, при којем је дјеловала библиотека и читаоница.

Појава која је изражена у Перасту је свијест о славној прошлости града и спознаја о потреби чувања свега што је било везано за његово славно доба. Тако се у вијећници општинске зграде прику-

пља збирка портрета, пергаментних повеља и оружја, што је уз архив Пераста, темељ будуће музејске збирке.

Дирљиви су напори посљедњих перашких аристократа, чланова породице Висковића, поморских капетана и високих чиновника аустријског Lloydа, да сачувају баштину својих предака и града Пераста. У другој половини XIX и првим деценијама XX стољећа, они поправљају угрожене слике, сређују и истражују старе документе Породичног и Перашког архива. Један од њих је поморски капетан, писац и изумитељ поморских справа Франо Висковић (1836–1905). Запамћен је и по градњи новог крила породичне палате и на тргу Св. Николе поставља камени стуб, као пандан стубу Здравственог уреда (једном од некадашњих симбола Пераста), и посвећује га, у маниру и по традицији старих Пераштана, *Домовини* – свом граду.

*

Пераст првих деценија XX стољећа има своју општину, суд, основну школу, неколико пансиона за туристе. Значајну улогу у развоју туризма и очувању културне баштине имало је „Друштво за унапређење мјеста и промет странаца”, основано 1928. год. Правилник друштва наводи, уз остале и сљедеће активности, „поправљање споменика, оснивање читаонице и библиотеке, музеја, позоришта, умјетничких атељеа и музике”, што нас увјерава да су Пераштани већ тада промишљали о културним садржајима, примјереним богатој културној баштини. Реализовали су ту идеју кроз неколико активних културних аматерских друштава, а 1937. и оснивање Музеја града Пераста. По подацима из исте године, у граду Перасту постоје: „три гостионе, пекара, посластичарна, двије трговине, двије меснице и радионице: ковачка, зидарска, столарска, обућарска”.

*

Вријеме послје Другог свјетског рата, када Пераст губи статус општине, обиљежио је развој конфекцијске индустрије, у складу са социјалистичком визијом напретка и оживљавања Пераста и околине. Осамдесетих година XX стољећа, порушене су камене куће због проширења њених капацитета.

*

Данас се, на примјеру Пераста, његове давно препознате изузетне вриједности: материјалне, духовне културе, прије свега, рефлектује однос према нашој свеукупној споменичкој баштини. Није заиста претјерано рећи да је Пераст данас потврда опште, суморне слике бриге за споменичку баштину. Јер ако пођемо од чињенице да је темељ заштите споменика културе у обавезујућим законским актима којима се прецизно дефинише, не само неопходност чувања аутентичности него свакако и уређења, кориштења, односно намјена грађевина споменичке вриједности, апсурдно дјелује чињеница да за град Пераст још увијек није донесен Урбанистички план, чија је израда започела 1998.

На почетку трећег миленијума, извјесно је ипак да фабрика неће бити у Перасту.

Иако цијели град Пераст закон званично „штити” шест деценија, иако се данас интензивно ради на обнови његових деценијама запуштених и урушених палата и кућа, Пераст се удаљава од могућности праве валоризације, кроз примјерене садржаје. Јер многе сјајне барокне палате Пераста, сем архитектонских вриједности, имају значај меморије на личности које су симбол славне прошлости (Змајевићи, Мартиновићи, Висковићи, Мазаровићи, Смеке...), заслужни за огроман допринос нашој историји, поморству, култури. У новије вријеме се у Перасту стално провлачи идеја о неопходности валоризације Пераста кроз културне, просвјетне и садржаје високог туризма, али у пракси потенцијал културног и духовног насљеђа Пераста, нажалост, није препознат као вриједност која на то обавезује. Тако су пропале иницијативе да перашке палате буду кориштене за просторно рјешење неких образовних институција, а свједоци смо да здања која у меморији града имају изузетан значај нијесу сачуване за примјерену јавну намјену.

Данашњи тренутак Пераста, уз одушевљење туриста који га походе са свих страна свијета, у најкраћем обиљежава: спорост урбаниста, неријетки компромиси заштитара, индолентност политичара и спремност богатих да постану власници онога што још није продато. Зато се Пераст данашњом интензивном обновом палата и капетанских кућа садржајно обезличује, јер досадашња сана-

ција и рестаурација само увећава број резиденцијалних и апартаманских објеката.

Оклијевањем у реализацији стратегије оживљавања Пераста, кроз истицање његовог идентитета ГРАДА, богате медитеранске културе која заузима истакнуто мјесто у обликовању културне прошлости Црне Горе, ствара се амбијент који ће у највећем дијелу године бити само кулиса. Пераст заслужује да уз ригорозну заштиту споменичког наслеђа буде трајно интегрисан, не само у оквиру туристичко-угоститељске понуде већ да постане адреса барем некој од будућих културних и просвјетних институција.

Marija MIHALIČEK

TOWN OF PERAST

(Example of a coastal town, its economic and cultural rise, decadence through time and necessity of its cultural valorisation)

Summary

The phenomenon of Perast, its cultural heritage and civilization values can even be expressed by the fact that it is still called a TOWN.

The settlement of Perast, where in the 13th century, with the notion of its name, it was stated that it had been the home to: boatmen, stonemasons, lime-men, brick-makers and coopers, there was a shipyard in the first half of the 14th century. This testifies to the fact that as of the Middle Ages Perast starts its rise as a naval settlement. Perast got its strategic significance in the 15th century when the Turks occupy one part of Boka Kotorska Bay coast, thus the inhabitants of Perast used to be called “the guardians of Kotor Bay”. The intensive maritime development and the development of maritime trade, conditions its exceptional economic and cultural growth in the 17th and the 18th century.

It is on the example of Perast that throughout the 16th century one can follow, extremely original and unique political development until the status of an independent commune and the one of the town, which singles out this small settlement and places ahead of others in Boka Kotorska Bay and along the entire Eastern Adriatic Sea coast.

The abundance of news from public and ecclesiastic documents during the Venetian rule (1420–1797) brings testimonies to the proclamation of Perast as a town (Lat. “oppidum”, Ital. “città”). The first notions of Perast are from the second half of the 16th century, i. e. from the reports of the visitations of ecclesiastic dignitaries: the Bishop of Verona Augustine Valier in 1579, the Bishop and Kotor nobleman Hieronimus Bucchia in 1583, whilst in the Venetian public instruments, Perast appears as the TOWN in 1585. This formal acknowledgement given by the official administrati-

on of the Venetian Republic gets more concrete in the following two centuries, through its shaping into an urban core, with many stone edifices whose purpose is public: unique system of fortifications, shipyards, buildings: councils (municipal), Healthcare office and schools, residential buildings: palaces and stone houses, and religious: churches, monasteries and bell-towers.

The square (piazza) in the centre with public buildings and the church of St. Nicholas, a series of smaller squares, street which extends along Perast, a network of streets-stairways, leading towards the houses in the hill, with wharves, piers and small boat harbours along the coast, make unique urban matrix of a Mediterranean Baroque town.

The long domination of Venice brought many influences to the material and spiritual culture of Perast, but there are numerous evidences on the need of the citizens of Perast to preserve their identity: language, customs and costumes.

Perast lives its "golden era" during approximately two centuries of its history—17th and 18th century. Historically tumultuous 19th century brings unavoidable changes with several rules following one another. The longest one was the Austro-Hungarian rule. With the fall of shipping on sails the town of Perast experiences its economic fall.

The impoverished Perast still enters the new 20th century having its communal status, its court, elementary school and, from the point of view of circumstances in Boka Kotorska Bay of that time, rich tourist offering in the form of small boarding houses, several inns and commercial facilities. Until World War II in Perast there are several cultural associations serving the purpose of protecting the monuments, and the Museum of the town of Perast is founded in 1937.

In the mid-20th century it becomes "dead town" by being legally proclaimed the "town museum". The first decade of the third millennium sees Perast in extensive restoration of palaces and captains' houses, but also in its deformation by becoming an exclusively tourist settlement, with increasingly less opportunities to bring back life to this unique old TOWN through the contents appropriate to its cultural heritage.